

In een meritocratie is er geen ruimte voor *noblesse oblige*. In zo'n samenleving is alles wat je overkomt, succes of nederlaag, verdiend. Waarom zou iemand met eigen verdiend succes zich bekommeren om hen die ze verslagen hebben? Een nieuwe variant van *noblesse oblige* kan wellicht worden gevonden door de aandacht te vestigen op hoeveel de succesvollen eigenlijk hebben gekregen. Talent en arbeidsethos zijn geen verdiensten, maar zijn ons gegeven.

door Tsjalling Swierstra

Noblesse oblige in een meritocratie

We maken ons zorgen over de rijken en machtigen. Niet omdat het niet goed met ze zou gaan – dat doet het wel gezien de rap toenemende inkomensverschillen de laatste jaren – maar omdat ze hun plicht jegens de samenleving zouden verzaken. De vele berichten over allerhande topmanagers die vooral bezig lijken een steeds grotere kluit voor zichzelf zeker te stellen, stemmen inderdaad somber. Waar is de elite gebleven die in hun eigen overvloed juist een reden zag zich in te zetten voor de machtelozen en minderbedeelden? De nieuwe rijken en machtigen ogen niet als nobelen, maar eerder als plebejers die zich louter om hun eigen voordeel bekommeren. Wat is er toch gebeurd met het aloude *noblesse oblige*, adel verplicht? Wordt het geen tijd om dat adagium weer in ere te herstellen en zou daarvoor D66 geen mooie taak liggen?

Voordat we het stof afblazen van *noblesse oblige*, moeten we eerst onderzoeken hoe het vroeger werkte.

Noblesse oblige is een morele oproep. In het geval van de moraal hebben we van doen met een vorm van *vrijwillige zelfbeperking*: onze motivatie om iets te doen of te laten berust op wat we zelf beschouwen als goede redenen, niet op angst voor straf. *Noblesse oblige* hoort dan ook typisch thuis in samenlevingen zonder democratische tegenkrachten. In zo'n situatie zit er namelijk weinig anders op dan een beroep te doen op de relatief zachte kracht van de moraal, of van het eergevoel, van de machtigen en rijken zelf. Als hun ondergeschikten hen niet kunnen intomen of sturen, zit er weinig anders op dan ze te vragen dat zelf te doen. Er bestaan twee diametraal tegengestelde manieren om rijken vrijwillig tot intoming te motiveren. De eerste manier is een oproep tot bescheidenheid. Jullie zitten daar wel dik en machtig aan de top, maar dat is niet iets om trots op te zijn. Jullie voorspoed is jullie gegeven. Jullie zouden wel eens wat dankbaarheid mogen tonen, namelijk door wat terug te doen voor de samenleving. In deze vorm vinden we *noblesse oblige* in de Bijbel

terug: 'Van iedereen aan wie veel gegeven is, zal veel worden geëist, en hoe meer aan iemand is toevertrouwd, des te meer zal van hem worden gevraagd'. [LUCAS 12:48]

De andere manier om rijken en machtigen zo ver te krijgen dat ze zich inzetten voor het collectieve belang, is door (niet te appeleren aan hun bescheidenheid en dankbaarheid, maar door) hun zelfingenomenheid en superioriteitsgevoel als het ware tegen zichzelf te keren. Als jullie zo edel zijn, moeten jullie je edel zo gedragen. Deze positie komt mooi naar voren in dit ironische couplet van Harrie Geelen (uit *Kunt U mij de weg naar Hamelen vertellen, meneer?*) waarin een prins zich beklagt over de plichten die uit zijn hoge positie voortvloeien.

'Dus als je denkt ik zit voortaan op rozen
Of dat je op je lelies ligt
Had dan maar toch een vak gekozen
Bijvoorbeeld knecht, want adel, want adel verplicht
Adel verplicht'

We zullen zometeen zien dat het niet toevallig is dat dit couplet uit de jaren zeventig stamt.

Bescheidenheid en zelfingenomenheid werden van oudsher allebei ingezet om de rijken en machtigen zo ver te krijgen dat ze zich zouden inzetten voor de samenleving. Maar de wereld is veranderd. Tegenwoordig slaan geen van beide strategieën daarom gemakkelijk aan. Het is aan de ene kant steeds moeilijker te appeleren aan de bescheidenheid van de elite. In onze moderne samenleving worden rijkdom, macht en succes namelijk minder als gift ervaren, en meer als welverdiende beloning. Dat is het directe gevolg van de meritocratisering van de samenleving.¹ In een meritocratie worden status, macht en inkomen niet langer verdeeld op grond van irrelevante eigenschappen als afkomst, sekse of huidskleur, of via het lot, maar alleen nog op grond van iemands meetbare prestaties. Of iemand veel of weinig presteert wordt vastgesteld door iedereen met iedereen te laten wedijveren en dan de uitkomsten

met elkaar te vergelijken. De rol van de overheid is om te zorgen dat de wedstrijd eerlijk verloopt: iedereen verdient een gelijke kans op succes. In zo'n systeem is alles wat je overkomt, succes of nederlaag, *verdiend*. Mij is niets *gegeven*, maar door hard werken heb ik zelf veel *gemaakt*. En als jij ondanks alle geboden kansen arm bent gebleven, dan is dat je eigen schuld. In een meritocratie ontbreekt het winnaars kortom aan bescheidenheid, verliezers aan zelfrespect. En daarmee is er geen ruimte voor *noblesse oblige* in de bijbelse zin. Bovendien: waarom zou ik mij nu moeten bekommeren om hen die ik net met de nodige moeite verslagen heb?

Anderzijds is het appèl aan het gevoel van morele superioriteit van de elite tegenwoordig evenmin kansrijk. Deze strategie werkt alleen als de massa ook zijn bijdrage wil leveren en bereid is zichzelf te vernederen in een al dan niet oprechte bewondering voor de elite. Daartoe zijn geëmancipeerde burgers steeds minder bereid. Het is niet toevallig dat Harrie Geelen's ironische tekst stamt uit de oneerbiedige jaren zeventig. Als we op één punt egalitair zijn geworden, dan is dat wel op het punt van de moraal. Niemand is nog bereid een ander te erkennen en te bewonderen als zijnde moreel superieur. En de laatsten die dit etiket zouden kunnen verwerven, zijn wel de leden van de maatschappelijke elite. Daarom proberen we de samenleving zo in te richten dat niemand veroordeeld is tot nederigheid, tot bewonderen en tot dankbaarheid. De samenleving voelt zich sterk genoeg om niet langer te hoeven vleien om wat van de elite gedaan te krijgen. Aalmoezen hebben plaats gemaakt voor claimrechten. Maar als het

publiek niet langer gelooft dat de elite 'nobel' is, kan het die elite ook niet oproepen zich als zodanig te gedragen.

Er is nog een andere reden waarom dit beroep op het 'edele' karakter van de elite niet langer werkt, namelijk dat het beroep op de moraal zelf verdacht is geworden. Een beetje liberaal ervaart moraal al snel als betuttelend en benauwend en als een vorm van ongewenste intimiteit. Deze huiver is historisch terug te voeren op denkers als Mandeville en Adam Smith. Beiden verzetten zich tegen het dogma dat de gemeenschap alleen kon bloeien wanneer individuen zich lieten leiden door de (christelijke) moraal van zelf-opoffering. Het was in hun ogen veel beter wanneer mensen zakelijk met elkaar omgingen, dat wil zeggen: geleid door hun eigenbelang en een klein setje omgangsregels. Samenleven zagen ze als een soort van zakendoen. Morele overtuigingen moesten worden gewantrouwd omdat ze zouden leiden tot heftige passies en onoverbrugbare tegenstellingen. Niet dat beide denkers gelijk door iedereen werden omarmd, daarvoor was de invloed van het christelijke denken veel te groot. Maar vooral de laatste decennia is het meer en meer een kwestie van liberale goede smaak geworden om morele overtuigingen te beperken tot de privé-sfeer. In zo'n klimaat doet een moreel appèl op de elite ouderwets aan.

Kortom, een terugkeer naar 'adel verplicht' oogt niet al te kansrijk. In een meritocratiserende samenleving ontbreekt het de elite aan de daarvoor benodigde bescheidenheid; de samenleving meent inmiddels mans genoeg te zijn om de elite te dwin-

gen in plaats van hen te verleiden, en het stuit ons tegen de liberale borst om al te uitdrukkelijk een beroep te doen op de moraal. Aan de andere kant wordt het ook tijd om te erkennen dat we niet red- den zonder vrijwillige zelfsturing, moreel besef, van de machtigen en rijken. Het is als met belastingen: zonder belastingmoraal bij de betal- ers, verlies je het als belastingheffer altijd van hun perfide creativiteit. Met de elite is het niet anders. Als leden van de elite zelf niet vinden dat veel macht gepaard gaat met veel verantwoordelijkheid, kun je ze daar als samenleving nooit toe dwingen.

Hoe zou een eigentijdse variant van *noblesse oblige* eruit kunnen zien? Ik zie twee verschillende wegen naar dit doel. In de Verenigde Staten heeft men de strategie van de morele superioriteit nieuw leven ingeblazen. Leden van de (zaken)elite worden daar uitbundig geprezen en geëerd als voorbeelden voor 'ons allen', maar daaraan wordt wel de verwachting gekoppeld dat ze dan ook wat extra doen voor hun gemeenschap. Er wordt daar gedoneerd bij het leven, maar dit gebeurt nooit in bescheiden anonimiteit. De massa staat er bij te klappen. Op deze manier wordt geprobeerd de behoefte aan aanzien en status van de elite in te zetten voor het maatschappelijk belang. Het is echter de vraag of deze strategie in Nederland, met ons diep gewortelde Calvinisme en egalitarisme, kan slagen.

Een kansrijker mogelijkheid lijkt me de verzachting van het meritocratische ideaal door de aandacht te vestigen op hoeveel de succesvollen toch nog gekregen hebben. Het ideaalbeeld van de 'self-made' mens spreekt, terecht, tot de

verbeelding: het advies om je niet te schikken in je lot is een belangrijke emancipatoire, active- rende kracht gebleken. Maar we zien inmiddels ook de keerzijde van dit ideaal: de onbescheiden ontkenning van hoeveel we 'gekregen' hebben. Daarbij gaat het niet alleen om de gouden lepels waarmee sommigen nog steeds in hun mond geboren worden. Ik denk ook aan al degenen die zich hebben ingezet voor het creëren van gelijke kansen voor mensen zonder zo'n lepel. Of aan maatschappelijke omstandigheden – als handha- ving van het geweldsmonopolie van de staat, het eerbiedigen van contracten en overeenkomsten, betaalbare en betrouwbare levering van energie, het verzorgen van onderwijs, etc. – die onmisbaar zijn om succesvol te worden. De succesvollen die zich dat realiseren en daar dus dankbaar voor kunnen zijn, blijken vaak meer bereid zich in te zetten voor anderen, bijvoorbeeld om ook voor hen goede kansen te scheppen. Ook kan het geen kwaad te erkennen dat 'talent' en zelfs 'arbeids- ethos' geen individuele verdiensten zijn, maar ons zijn 'gegeven', hetzij door de natuur, hetzij door omgeving en opvoeding. Mensen die dit erkennen zullen zich bijvoorbeeld inzetten als 'mentor' om anderen dat ook te 'geven'. Hier ligt een schone taak voor D66. Juist omdat in deze partij het meritocratische ideaal sterker leeft dan in andere partijen, is D66 in de positie om het meritocra- tische ideaal zowel te verfijnen als te verzachten, opdat de 'winnaars' zich niet langer ontslagen achten van de zorg voor de samenleving.

Tsjalling Swierstra is als filosoof verbonden aan de Universiteit van Twente.

‘Als we op één punt egalitair zijn geworden,
dan is dat wel op het punt van de moraal.
Niemand is nog bereid een ander te erkennen
en te bewonderen als zijnde moreel superieur’

¹ Zie: Tsjalling Swierstra en Evelien Tonkens (red) (2008). *De beste de baas? Prestatie, solidariteit en respect in een meritocratie*. Amsterdam: AUP.